

El comunidor de Canet de Mar

Francesc Fabre
Centre d'Estudis Canetencs

The conjuratory of Canet de Mar.

Ritual catòlic d'origen popular que pretenia exorcitzar els fenòmens meteorològics de caràcter destructiu. Inicialment se celebrava a les portes de les esglésies però va donar lloc a la creació de construccions específiques externes, ja fossin a l'entorn o sagrera, o adossat a l'edifici del temple amb accés exterior propi.

Cominava o comunia un sacerdot amb recolzament coral dels fidels masculins sota la pluja i els femenins pregant a l'interior del temple i es feia a creu alçada, amb creus processionals que pretesament contenien relíquies de la Vera Creu i revestiment de l'oficiant amb roquet i casulla.

Simultàniament s'esventaven totes les campanes alhora per propiciar la dispersió dels núvols amb la intensitat del seu so sagrat.

These Catalan terms (for conjuratory or exconjuratory in English) refer to a Catholic ritual of popular origin which had the objective of driving away meteorological phenomena of a destructive nature. Initially these rituals were performed at the entrances of churches but, eventually, specially dedicated external structures were constructed either in the sacred space around a church building or as an annex to such buildings with its own independent external access.

The priest warded off bad weather with the support of a choir consisting of the male section of the faithful, stationed outside the church in the rain and, in the interior of the church, with the prayers of the female section of the faithful. The priest performed the ritual with a raised cross (processional crosses which allegedly contained relics of the True Cross) and wearing full vestments of rochet and chasuble. At the same time, all the bells of the church were rung to encourage the dispersal of the clouds with the intensity of their sacred sound.

Paraules clau: exorcitzar el temps, comunidor, comanidor, comenidor, cominavar, Vera-Creu, Lignum-Crucis, creu de Caravaca.

Key words: weather exorcism, True Cross, Lignum-Crucis, Cross of Caravaca.

Des de fa molts anys he anat recollint informació de comunidors (amb aquest nom i d'altres equivalents), fins a tenir-ne documentats més de dos-cents, la majoria d'ells al Principat de Catalunya.

Des que visc a Canet de Mar m'han cridat l'atenció les al·lusions al carreró sense nom que ressegueix la façana posterior del temple parroquial, que en documents municipals referits a l'Odèon o a la plaça Colomer apareix com a «Carrer del Comunidor» (a vegades «Carrer Comunidor» o «Passatge del Comunidor»). És freqüent trobar aquesta denominació a pobles on hi ha o hi ha hagut comunidor, però mai no havia sentit parlar ni havia llegit que Canet de Mar fos un d'ells.

Comunidor i comunir

Per a aquells a qui la paraula els soni estranya, avanço que comunidor¹ (comenidor, comanidor,

comonidor) té dos sentits: aquell que comuneix i el lloc des d'on es comuneix. En aquest segon sentit funcional, quan es converteix en peça arquitectònica -deixant ara de banda els llocs genèrics des d'on s'ha comunit al llarg dels segles- és una construcció coberta i oberta als punts cardinals destinada a acomodar l'oficiant i acompanyants quan procedien a comunir el mal temps en format d'acte litúrgic per les festes de la Vera Creu, o a servir d'aixopluc si es comunia expressament quan es tenia a sobre la pedregada o altres calamitats climatològiques. Estès per tot el Principat de Catalunya, més freqüent com més a prop del Pirineu -que traspasa en alguns punts- la seva presència arriba fins a Aragó i Navarra per l'oest i fins a Múrcia pel sud (on pren diferents noms, derivats tots ells de «conjurador»). No és objecte d'aquesta nota oferir un estudi sobre la rica litúrgia i antropologia que es va generar durant més de vuit segles al voltant de la cerimònia de comunir (que, simplificant, significa «cominavar, foragitar de

les tempestes els mals esperits que les fan perilloses i destructives»). Serà suficient dir que seguint l'evolució d'un hàbit de pregària i imprecació originàriament molt proper al de batre enèrgicament les campanes, amb el temps es convertí en un protocol exhaustiu i ritualitzat d'exorcismes, càntics, pregàries, salms i conjurs contra els esperits del mal que poblaven les tempestes (bruixes i dimonis). Seguint l'evolució d'aquest ritual litúrgic s'anà passant del campanar a una planta expressa per sobre o per sota de les campanes en la mateixa torre, o bé a una segona torre quan existia o que es construïa amb aquesta finalitat i nom. Amb moltes modalitats, variacions, adaptacions i canvis d'usos s'observa com amb el temps el comunidor es va aïllant i allunyant del temple, buscant de protegir els fidels -dones i nens que hi restaven durant la cerimònia- del perill d'infiltració dels mals esperits, tot evitant que hi hagués cap comunicació amb les parts més sacres del temple. És curiós d'observar com a algunes d'aquestes torres de comunir diferenciades del campanar només s'hi accedia des de l'exterior o des de la porxada, mentre que els campanars solien comunicar amb el cor o directament amb la planta del temple. Però fins i tot això esdevenia arriscat i de les torres i les porxades, on al començament es comunia, es va passar a bastir les construccions típiques que s'ha convingut en anomenar comunidors exempts, o sigui separats de l'edifici del temple. Coberts, sovint fets de materials humils i poc treballats artísticament però buscant una certa coherència amb el temple, formats per quatre columnes amb teulada i un muret de protecció dels laterals o bé prenent la forma de casetes amb finestres obertes als quatre vents. Amb un altaret o pedró al centre rematat per una creu ritual amb reliquier, o bé sense quan la por a robatori aconsellava amagar les relíquies entre les pedres o custodiar-les a la sagristia.

Un altre àmbit delicat pel que fa a la seguretat física i espiritual dels feligresos era el cementiri o sagrera, que es protegia i separava de l'església pel pedró o pedronet, on també amb l'ajut de la creu, de relíquies de sants o fins i tot amb estelles de la Vera Creu (quan la riquesa local o algun benefactor ho permetien) es duïen a terme les imploracions amb finalitats protectores o d'auxili i benedicció. De mica en mica van acabar confluint els ritus de comunir amb la resta de pregàries i rogatives que tenien lloc al voltant dels pedrons i de les creus de terme. I així és fàcil veure com en molts comunidors hi ha pedrons a l'interior que probablement restaven abans a l'aire lliure, i també és molt freqüent observar com un comunidor exempt s'ha aixecat recolzat parcialment sobre una de les tanques del cementiri o en una cantonada, com si els crèduls constructors volguessin matar dos ocells d'un tret: comunir els malvats esperits de les tempestes i protegir la comunitat de les ànimes perdudes que solen rondar pels cementiris. Tot sota la protecció de la Vera Creu, amb relíquia autèntica o amb el succedani de ser beneïda amb

Comunidor exempt de Sant Julià d'Unarre. Un dels comunidors pirinencs típics, que forma part del clos exterior de l'església. Actualment molt ben conservat. Fotografia de l'autor, 4 abril 2012.

aquesta finalitat, amb butlla papal d'autenticació i benedicció si s'ho podien permetre o, en cas contrari, amb la benedicció i dedicació expressa del bisbe corresponent.

Sense voler entretenir-me en la litúrgia de comunir, només remarcaré les característiques indispensables d'un comunidor com cal: obertura als quatre punts cardinals (qui sap per quin costat poden atacar els dimonis i les bruixes quan es desferma la tempesta) i aixopluc per als oficiants. Els quatre punts cardinals podien quedar reduïts a tres si el que faltava coincidia amb la porxada del temple que, en cas de necessitat per aquella banda, ja cobria prou bé la necessitat d'aixopluc i protecció i no era considerada lloc sagrat pròpiament. En les porxades i en alguns comunidors especialment grans s'hi podia protegir més gent, però el més comú era que hi hagués espai just per al capellà, els escolans o acòlits, alguna autoritat, el sagristà... i el campaner allà on no pervivia el costum de seguir batent les campanes un cop fets els tocs de mal temps o de comunir (en alguns llocs els anomenaven «de bon temps»). Completaven el quadre els homes de la vila, que aguantaven pacientment el xàfec coberts amb caputxes i sacs o amb els grans paraigües estesos, i les dones i els nens que, com ja he dit, romanien a l'interior del temple protegits del mal temps i, sobretot, de les trapellereries i malvestats dels mals esperits. No

podem oblidar ni per un moment que comunir, quan s'adreçava a una tempesta concreta, era un acte d'exorcisme pur, de tan alt risc com ho podia ser l'exorcisme personal per expulsar el diable d'algú. Milers d'històries ho avalen. Algunes d'innocents i anecdòtiques com la del rector de Dosrius -per esmentar-ne una de propera- que en el paroxisme de la seva lluita amb els diables i les bruixes va fer llançar una de les seves sabates al bell mig de la tempesta. La sabata no va aparèixer fins al cap d'uns quants dies a l'altra banda de la riera, en un pou de glaç del terme a molta distància del comunidor. Potser la història més dramàtica que he recollit -i aquesta té molts punts per a ser real- és la del comunidor d'Isil. En tenia referències vagues que no podia acabar de confirmar i vaig aprofitar una estada a

l'Alt Aran per veure què més en podia saber sobre el terreny. Només un home, ja gran, me'n va saber donar raó. Ell recordava de petit que n'hi havia un al poble, just al costat esquerre del temple, però que se'l va endur la crescuda del riu enmig d'un gran aiguat². Un temps després, buscant-ne un altre, vaig trobar en un llibre d'excursions de començament del segle XX una fotografia de l'església romànica d'Isil al mig de l'illa que fa el riu partint en dos el poble. Al seu costat, més cap a la riba de l'illa, s'hi veia nítidament el comunidor exempt que tant se m'havia resistit. En veure'l vaig entendre amb tot el seu dramatisme les paraules del vell que encara recordava el comunidor i que me n'havia parlat tot

Potser la fotografia més antiga que es conserva del comunidor de Canet. El fragment que publico és l'ampliació del detall del temple en l'extraordinària vista general de Canet de Frederic Flos i Gibernau. No disposem de la data precisa, però el Centre Excursionista de Catalunya, que la conserva en els seus arxius, la situa entre els anys 1916 i 1937. La visió del comunidor, a la part posterior del temple, malgrat l'ampliació és completament nítida. He d'agrair a Sergi Alcalde, del Centre d'Estudis Canetencs, que m'hagi donat coneixement de l'existència d'aquesta fotografia.

apuntant amb el dit al bell mig de l'aigua. En la lluita titànica entre els rectors i els seus exorcismes contra el diable i el poder desfermat en l'aiguat, o qui sap si perquè en algun moment havien deixat de comunir, al final va vèncer el diable i es va endur el ferreny comunidor de pedra, per sempre més, riu avall.

Canet de Mar

Tornem a Canet. Després d'algunes consultes vaig poder saber que el nom del carreró, oficial o no, tenia a veure amb un balcó des del qual, temps enrere, s'havia comunit (o comenit/comanit, com

Postal de principis del segle XX facilitada per Carles Sàiz, del Centre d'Estudis Canetencs. La visió del comunidor, encara que llunyana, és nítida i indiscutible. Val a dir que també n'ha facilitat una des de l'altre costat que no està tan definida, però serveix per comprovar que, per l'altre costat, el comunidor també tenia finestra oberta.

és més habitual pronunciar aquí). Fins i tot vaig trobar en una meritòria publicació del CEIP Misericòrdia³ de Canet de Mar, en un estudi conjunt d'instituts del Maresme, aquesta indicació:

«Toc de comunir, era l'avís amb el qual els camperols demanaven la benedicció dels camps que es feia des del balcó de darrera l'església de cara a tramuntana.»

Malgrat algunes indicacions més en aquest sentit era evident que el balcó que hi ha ara no responia a cap dels elements necessaris per atribuir-li la condició de comunidor, sobretot perquè no està a cobert.

Per altra banda, la idea d'un balcó és suggestiva perquè aquest recurs s'ha fet servir poques vegades, gairebé sempre amb un toc de provisionalitat o de reaprofitament. Igual que en la utilització de les porxades, que podien ser beneïdes per a la funció de comunir perquè donaven aixopluc i no formaven part del sagrat, però no donaven als quatre punts cardinals i això és una limitació severa. Un balcó al darrera de l'església de Sant Pere de Canet només podia donar, en el millor dels casos, al nord, a migjorn i a ponent, però quedaven per protegir les llevantades. Malgrat ser una limitació, no és inusual trobar comunidors que no estan oberts als quatre vents sinó a tres. La raó pràctica en aquests casos era que el punt cardinal «no protegit» es podia cobrir bé des del porxo o des de la portalada del temple. Pel que he anat veient, el comunidor de Canet seria un d'aquests casos, atès que el portal de l'església està encarat a llevant i durant molt de temps disposava d'una porxada avançada i recolzada en la façana, tal com s'ha anat transmetent per tradició oral i com es va poder constatar per les restes de forats per sustentar bigues exteriors en documents del moment que es va repicar tota la façana per esgrafiar-la de nou⁴.

Una primera recerca a la biblioteca Gual i Pujadas em va permetre descobrir en una fotografia antiga de la façana posterior del temple (al llibre de l'ajuntament sobre el patrimoni arquitectònic de Canet⁵), quan el passeig de la Misericòrdia encara no estava edificat, com un petit quadrat a mitja paret, molt difícil d'apreciar per la llunyania de la vista. Al mateix temps, en Carles Sàiz i en Sergi Alcalde, del Centre d'Estudis Canetencs, em facilitaven unes altres fotografies antigues de la mateixa façana, en unes preses laterals del temple més properes, on ja es distingia el quadrat amb més relleu, apareixia com una petita construcció que sobresortia de la paret a mitja alçada i ells m'ho presentaven ja directament com el comunidor o comenidor. Més tard, i amb el mèrit que possiblement sigui la fotografia més antiga de què disposem, en Sergi Alcalde em feia arribar una fotografia de Frederic Flos i Gibernau (1890-1949) que es conserva a l'arxiu del Centre Excursionista de Catalunya⁶ sense precisar-ne la data, que situa entre 1916 i 1937. També és una vista de Canet de Mar amb la fotografia de l'església presa des del costat dret per la part posterior. Ja s'hi aprecia nítidament la posició i la forma del balcó comunidor cobert.

La inestimable ajuda dels membres del CEC que, quan van saber del meu interès, es van multiplicar per obtenir i facilitar-me tota la informació que tenien i que van poder obtenir sobre el comunidor de Canet (en la versió, en el seu cas, de «comenidor») va completar la informació disponible fins a aquest moment, amb l'aportació destacada de dues fotografies de primer terme fetes per Tomàs Carreras i Artau amb l'esment explícit que es tracta del «comanidor» de Canet de Mar. I és així que finalment he pogut ingressar el comunidor de Canet, amb tots els honors, en la meua col·lecció.

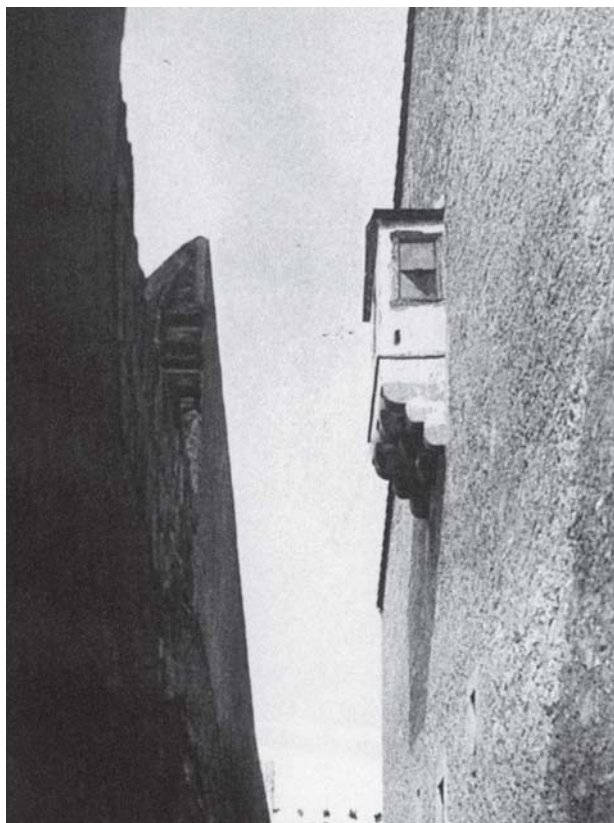
Aquestes dues fotografies⁷ de primer pla m'han permès documentar el comenidor/comanidor/comunidor de Canet de Mar amb tota exactitud en el seu estat l'any 1920, car és l'any que consta que les va prendre el fotògraf, concretament el 19 de juliol. Totes les indicacions d'aquesta nota respecte a aquest comunidor s'han d'entendre situades a l'entorn d'aquest any que, amb les fotografies de Tomàs Carreras i Artau custodiades al Centre Superior d'Investigacions Científiques, m'han permès documentar-lo gràficament en aquell moment, i per les seves notes documentar també que encara era viva la pràctica de comunir. Totes les informacions orals condueixen a què l'any 1936, en la crema i posterior enrunament de bona part del mur posterior de l'església de Sant Pere de Canet de Mar, va ser destruït el comunidor i ja no es va tornar a reconstruir. Amb paciència i buscant documentació als arxius municipals i parroquials, esperant en aquest cas que estiguin digitalitzats i disponibles, es podrà seguir obtenint informacions més antigues (any de construcció, època i referències de quan es comunia, destinació prèvia, habitual o esporàdica a altres usos...). Aquesta investigació, en aquest moment, no l'he fet i tampoc tinc coneixement que l'hagi fet ningú. I no cal dir que qualsevol informació que algú recordi o obtingui i me la pugui facilitar o la faciliti al CEC ajudarà a precisar els detalls històrics i a completar la fitxa del Comunidor «de balcó» de Canet de Mar.

Què tenim en aquest moment del comunidor de Canet?

Algunes fotografies disperses, de començament del segle XX, que ens mostren amb major o menor detall la façana posterior de l'església de Sant Pere de Canet de Mar.

A més a més de la fotografia de Frederic Flos i Gibernau que ja he esmentat més amunt, reproduïxo en aquest article les més significatives, amb indicació de qui me les ha facilitat. La majoria pertanyen a documents o postals d'aquell temps, sense que en consti reserva de drets. En elles es distingeix la construcció a mitja alçada en la paret posterior del temple d'una caseta («garita») que sobresurt de la vertical.

S'hi endevinen finestres i una teulada a dues aigües. Totes donen fe de l'existència d'aquella

A l'esquerra, la vista més detallada de què disposem del comunidor de Canet. En la fotografia de Tomàs Carreras i Artau (núm. 112775 del catàleg del CSIC, Col·lecció Milà i Fontanals) hi apareixen ben definits els permòdols que el sustenten, la coberta, els finestrons i una petita espitllera lateral que hem de considerar simètrica a l'altre costat. També s'hi veuen per sota les tres finestretes que encara existeixen (tapiades) perquè quan va ser derruït el mur la destrucció no va arribar fins a la seva part més inferior. A la imatge de la dreta, hi podem veure una vista més allunyada però més frontal del mur posterior de l'església (també de Tomàs Carreras i Artau, núm. 112765 del catàleg del CSIC, Col·lecció Milà i Fontanals) i s'hi aprecia perfectament la part frontal, amb una finestra de les mateixes mides que les laterals i unes espitlleres o troneres que completaven el sistema defensiu de la construcció que, per altra banda, es veu prou elevada sobre la base del mur (aproximadament a l'alçada de l'actual rosetó). No té res d'estrany que el fotògraf ens indiqués en les seves notes que estava construït sobre un matacà.

construcció però no permeten, per la poca qualitat o per la llunyania, avançar gaire en la seva identificació o en la descripció arquitectònica.

Les fotografies de Tomàs Carreras i Artau (19 de juliol de 1920)

Tomàs Carreras i Artau fou un prolífic estudiós de l'antropologia i folklore catalans. Al llarg dels seus viatges a començaments del segle XX va anar recollint una gran quantitat de fotografies que guardava meticulosament ordenades i, en molts casos, documentades en els Quaderns de Fotografia que sempre duia juntament amb la càmera. En els seus viatges segur que es va trobar amb molts comunidors que, en aquells temps, encara estaven aixecats i, per dir-ho així, funcionant. Però no n'hi ha gaire de retratats⁸. El seu interès versava més sobre la gent, sobre els oficis, sobre les eines i sobre els paisatges. Però estranyament, i gairebé d'una forma insòlita, va dedicar més d'una placa al comunidor (comanidor en els seus Quaderns) de Canet de Mar. Què hi va trobar d'especial que li va cridar tant l'atenció com per dedicar-hi aquest esforç? Sabem que l'obtenció, el transport del material sensible i la mateixa presa de la fotografia

no eren fàcils, i que moltes vegades es retenia de repetir i donava per bona una presa encara que mentre la prenia li passés pel davant algun despistat. Anotava al quadern una cosa semblant a «potser en aquesta fotografia s'hi veurà una ombra» i no la repetia confiant que quan la revelés el desastre no fos massa greu. En canvi al comunidor de Canet li va dedicar, com a mínim que s'hagin conservat, tres fotografies. Gairebé tantes com les que va dedicar als bastoners de Sant Pol i Sant Iscle que l'havien d'interessar molt més pel contingut. Potser la resposta a aquest excés de zel en retratar aquest comunidor la trobem en una de les seves peculiaritats més sorprenents: ho semblava tot, menys un comunidor. M'explico.

Per les fotografies i les notes al Quadern de Fotografia de Tomàs Carreras i Artau al seu pas per Canet de Mar i alguna altra indicació oral, textual i fotogràfica sabem que fins l'any 1936 va haver-hi a la paret posterior del temple de Sant Pere de Canet de Mar una construcció a mitja alçada, sustentada robustament en tres escaires de pedra (permòdols) que formen el voladís, és a dir que permeten que la construcció tingui volum cap enfora i, per tant, visibilitat endavant, a dreta i a esquerra a través de les finestres. S'hi accedia, hem de suposar perquè

no es veu cap escala en les fotos, a través del mur de l'església. A les fotografies disponibles s'hi aprecien algunes espitlleres, coberta a dues aigües seguint la simetria de la teulada de la nau i una mena de finestrans que permetien tancar les obertures.

Si no fos perquè la construcció no està a la part més alta del mur (encara que prou alta com per no ser accessible), que no podem comprovar si està foradada per la part de sota, que les finestres que s'aprecien al mur, a sota de la construcció (que encara s'endevinen actualment, tapiades, en la part baixa del mur que es va conservar) no eren un element estratègic a vigilar i que no està adossada al mur d'una fortalesa sinó a la façana posterior d'una església, diríem que estàvem davant d'un matacà o lladronera, element defensiu passiu que permetia observar l'aproximació del perill, i també actiu perquè amb la protecció que procurava es podien repel·lir petits atacs amb relativa seguretat. Però amb la informació visual de què disposem amb aquestes fotografies (les més precises que hem pogut aconseguir) només podem afirmar que tant pot ser una cosa com l'altra. Potser va ser aquesta, si ens posem a especular, la característica que va atreure tant l'atenció de Tomàs Carreras i Artau.

És ell mateix qui ens dona fe que en el cas de Canet realment es tracta d'un comunidor, encara que amb elements més propis d'un matacà. Tal com es recull en la compilació i extracte de les seves fotografies al «Catàleg de materials gràfics de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya»⁹, les paraules que va escriure al Quadern de Fotografia són les següents:

Les notes al Quadern de Tomàs Carreras i Artau

«Comanidor» vist de costat. <<El «comanidor» de l'església parroquial de Canet de Mar. Em diu una dona que encare «comaneixen» i que fa tres setmanes que ho han fet¹⁰. Està aixecat sobre un matacà (l'església en la part alta està espillerada). Pot comanir-se en 3 direccions, vers on hi hagi el gup de la tempesta. Comaneixen amb la vera creu (que té relíquies).>>

La nota al quadern referent a aquestes fotografies l'acaba amb una al·lusió a Arenys de Munt on no tenien comunidor i un home recorda que ho feien des del campanar. Aquestes, juntament amb la fotografia del comunidor de l'església de Corró de Munt i una fotografia del doble campanar d'Arenys de Mar són pràcticament les úniques al·lusions a «comanir» que he sabut trobar en les fotografies i les notes de Tomàs Carreras i Artau. Certament no li passà desapercebut aquest aspecte defensiu del comunidor i de la façana posterior del temple (i potser és això que li va cridar tant l'atenció), però fidel al seu realisme investigador, si la senyora li va dir que era un «comanidor», que feia tres setmanes s'hi havia «comanit», i que quan «comanien» ho feien amb la Vera Creu amb relíquies, allò era un «comanidor». I per a nosaltres també ho ha de ser.

Potser no hem pogut veure dempeus tants comunidors com devia veure ell, no tindrem mai ocasió de veure'l de tan a prop com el va veure ell, però tenim molta més informació que ell -probablement- sobre l'ús civil i religiós d'aquestes construccions, moltes vegades compartint les tasques de vigilància i defensa amb les tasques de protecció enfront dels mals esperits i les calamitats. Que no estem parlant del mateix, en definitiva? Aquí seria massa llarg d'explicar i abusaria de l'hospitalitat que tan generosament m'han ofert els editors, però son innombrables les ocasions en què s'observen fenòmens de simbiosi i d'intercanvi entre els comunidors i els elements de vigilància i defensa. Comunidors que han ocupat el lloc d'una torre de guaita, vigilants situats en torres de comunir, molt més «laiques» a aquests efectes que un campanar, referències sovintejades d'acords per a la mútua utilitat... Probablement -i insisteixo que ara ja estic en el terreny de les hipòtesis de treball- el comunidor de Canet es va fer en un moment que al mateix temps de vigilar les tempestes calia vigilar els atacs inesperats de tropes enemigues durant les guerres carlines. En altres documents es parla d'un càrrec públic, el «vigilant» que tenia per missió aguaritar des del campanar de Canet un cop la torre de guaita del davant havia quedat privada de visibilitat per la mateixa construcció del temple. De la parròquia en amunt, seguint el passeig de la Misericòrdia fins al Santuari, tot eren camps i no s'ha de descartar que amb el matacà/comunidor es volgués garantir una vigilància i defensa efectiva de tot aquest sector tan vulnerable. Així ho indiquen les espitlleres o troneres que s'endevinen en el mur i en el comunidor i a què el mateix Tomàs Carreras al·ludeix.

Els permòdols de la construcció s'endevinen molt forts, excessivament forts, més pensats per oferir una bona resistència a un atac per sota que no necessaris per sostenir el pes relativament lleuger d'un balcó. No sabem si es van tallar expressament o es van aprofitar d'alguna altra construcció o de la mateixa església en les seves reformes d'ampliació culminades el 1789, però ofereixen un bon suport i qui sap si permetien l'obertura de la plataforma en cas de necessitar-se una defensa *in extremis* contra l'atac a l'edifici per ponent. Les finestres, que en un comunidor han d'estar franques i no cal que es tanquin mai, aquí presenten una mena de finestrans que indiquen o bé que la vigilància hi era permanent i els finestrans protegien de la intempèrie, o bé que eren prou sòlids fins i tot per resistir un atac. Podem dir, mentre no obtinguem documentació més precisa que ens informi dels possibles usos anteriors o simultanis de la porxada de llevant en els rituals de comunir, que cap a finals del segle XVIII el clero i la guàrdia o l'ajuntament es van posar d'acord per construir a la part més desprotegida de l'església un matacà que pogués servir de comunidor quan calgués, o un comunidor tan protegit i tan eficaç per a la defensa com un matacà. I que aquest acord va permetre durant un segle i mig repartir-se l'espai

Vista posterior, llunyana, del temple de Sant Pere de Canet amb el Passeig de Misericòrdia que es començava a edificar a començament del segle XX. A la façana posterior, perfectament definida, s'hi endevina el comunidor. Arxiu Centre d'Estudis Canetencs

per atendre, segons les necessitats del moment, tant els ritus de comunir com les accions de vigilància i defensa. Un cas peculiar, certament únic, en tota la col·lecció de comunidors que tinc ressenyats.

El Lignum Crucis, la Vera Creu

Un element totalment indestruïble de la litúrgia de comunir, i en molts casos fins i tot del mateix comunidor, és la Vera Creu que rebia aquest nom d'estar dotada d'una estella autèntica, el Lignum Crucis, portada pels croats o certificada pel bisbat o per la Cúria romana, de la creu on va morir Jesús.

Aquesta qüestió ens portaria també molt lluny si l'haguéssim d'estudiar detingudament. Serà suficient dir que es calcula que amb les estelles existents de la Vera Creu per tot el món, no quadren els números si les referim a una sola creu. Però això no tenia cap importància en un món on la credulitat suplia totes les incongruències. Els pobles competien per qui posseïa la Vera Creu amb relíquia més autèntica, i els que no tenien la possibilitat d'adquirir-ne una de les de debò es conformaven amb una benedicció, preferiblement papal, certificada per la butlla corresponent (degudament pagada «per a les necessitats de la Santa Seu») que s'aplicava a la creu més preuada de què podien disposar, fixa o processional, però sempre beneïda pel bisbe que la dedicava a les finalitats protectores que estipulaven els rituals litúrgics. Si els era possible fins i tot l'encarregaven a orfebres de renom per treballar-la amb els materials més valuosos que es poguessin permetre. Era aquesta creu la que, amb

peregrinació a Roma o sense, tenia reservat especialment un espai per contenir el reliquiar, vas o capseta que contenia la preuada relíquia del Lignum Crucis.

Pel que respecta als comunidors, ja he descrit abans com la Vera Creu podia estar fixada en el pedró o pedronet interior, quan n'hi havia, o podia portar-s'hi la que era transportable i servia a tots els efectes de Creu Processional. En alguns casos també era una bona solució amagar el reliquiar amb el Lignum Crucis entre les pedres del comunidor o del pedró, en un foradet esculpit especialment per a mantenir-lo discret i protegit del pillatge. En un cas o l'altre La Vera Creu i el Lignum Crucis eren presents i actius durant tota la cerimònia de comunir, fos la cerimònia ritual a la primavera i a la tardor, fos la cerimònia d'emergència quan la tempesta es veia venir o ja la tenien a sobre. Independent del comunidor o compartint-ne les funcions, la mateixa creu o relíquia era utilitzada per a la resta d'actuacions de benedicció, imprecació i protecció a favor del benestar espiritual i material dels fidels i en les rogatives contra totes les desgràcies que podien assolir unes comunitats que vivien totalment subjectes a les veleïtats de les forces de la naturalesa, especialment en els àmbits més rurals: quan no havien d'implorar aigua («ad petendam pluviam»), havien d'allunyar la pedregada o l'aiguat, les temudes plagues, les collites perdudes, la fam i la guerra i, per sobre de tot, la pesta. Allò que en la cultura i la superstició popular pretenien resoldre les creus de calç, les carlines, els ganivets creuats, les pedres punxegudes i les destrals amb el tall

enlaire, les candeles beneïdes, els palmons i rams de llorer beneïts, els sortilegis i tantes altres pràctiques adreçades especialment a allunyar les bruixes de l'àmbit vital de cadascú, en el circuit més col·lectiu, ortodox i ritualitzat de la litúrgia catòlica, apostòlica i romana es resolía amb la Vera Creu, el salpasser, les relíquies i l'asperges. I arribava al seu clímax en les cerimònies de comunir, els protocols de les quals omplien tot un llibre ritual dedicat expressament. Sortosament tots els pobles en aquell temps de tanta necessitat, fos quina fos la seva riquesa, podien comptar amb la presència d'un capellà disposat a seguir cerimonialment el ritual adequat a la situació i amb la presència omnivalent de la Vera Creu i les altres relíquies locals. Tots els capellans, des de primers de maig fins a finals de setembre, estaven obligats a romandre a prop de la seva feligresia per si calia córrer a prendre els estris i procedir a lluitar contra les tempestes que eren freqüents en aquesta època i era quan podien fer més mal. En un venerable ritual de comunir d'Ullastrell que vaig tenir a les mans, gruixut i ple de tota mena d'oracions i exorcismes, quan el capellà arribava al final en una tempesta especialment llarga i virulenta es trobava amb aquesta indicació que recordo, gairebé diria, textualment:

Si al final d'eixos exorcismes la tempestat no cessa, es podran repetir o tots o en part fins que s'allunyi definitivament, acabant sempre amb lo Te Deum d'Acció de Gràcies.

Certament una frase així ens pot semblar en aquests moments enginyosa i crèdula, però posada en el context religiós de l'època era la conseqüència

inevitable d'haver dipositat en la creença religiosa totes les esperances materials de la comunitat. Per més que durés la tempesta, per més que la resistència sota l'aigua es fes insuportable, per més que les mans i els peus estiguessin ja insensibles i balbs de fred, calia resistir fins al final, tornant a començar si calia, fins que el diable fos vençut definitivament. No podien afluixar, no podien deixar perdre tot l'esforç que havien fet. Els hi anava la vida i la pervivència de la comunitat. Senzillament no s'ho podien permetre.

I, per acabar, falta la referència a la Vera Creu de Canet. En Tomàs Carreras ens diu, ho hem vist més amunt, que a Canet «comaneixen amb la Vera Creu (que té relíquies)». Encara que no ho digui explícitament, no pot ser altra cosa que estigui parlant de la Vera Creu, molt especial també, de què gaudien els canetencs, no amb una relíquia del Lignum Crucis, sinó amb dues. Algunes versions ens parlen d'un llegat d'un bon frare caputxí que va donar dues estelles del Lignum Crucis a Canet en una Creu de Caravaca¹¹. A mi em complau molt més la versió potser més llegendada i per això menys fidel però més atractiva, de la donació de les estelles per a inserir-les en una creu nova o per engalzar uns reliquiers en una creu que ja tenien. Com que no podien amuntegar senzillament els dos lignum crucis en un mateix reliquier van decidir encarregar a un joier de Barcelona que preparés una creu amb dos reliquiers diferents i per això quedà convertida en una creu de dos braços, o Creu de Caravaca, un per a cada estella. Canet era un poble que, en aquell moment, s'ho podia permetre i va encarregar a dos homes de confiança que fessin la gestió. Tot va anar

A. T. V. — 1101 - CANET, Vista general

Una vista completa i molt cridanera del Canet de començament del segle XX. Molt llunyà, però nítidament, s'hi aprecia el comunidor al mur posterior de l'església. Gentilesa del Centre d'Estudis Canetencs.

bé fins al dia de recollir-la, que en el viatge de tornada, a l'alçada de Vilassar, van ser atacats pels bandolers. Un dels homes va morir en la trifulca i l'altre, més mort que viu, encara va tenir forces per arribar a Canet amb la preuada creu sana i estàlvia. Aquesta deu ser la Vera Creu de què ens parlen Mossèn Comerma i també Tomàs Carreras «que conté relíquies», dues concretament. Llegenda o no, alguna cosa d'especial devia tenir en el seu disseny (fruit de la necessitat d'encabir les dues relíquies) que ha quedat documentada com a Creu de Caravaca i que devia servir d'inspiració per al disseny i factura de la Creu del Santuari i de la Creu de Pedracastell. Història o llegenda, la Vera Creu de Canet no havia de ser gaire diferent de les que s'estilaven a l'època, gòtica, adornada amb les quatre flors de lis que simbolitzaven els quatre evangelistes i amb alguna composició especial per diferenciar les dues estelles del mateix Lignum Crucis. En aquest sentit, i per la clara referència a la proximitat de la Vera Creu amb el cerimonial de comunir, és interessant de rellegir el comentari de Xavier Mas, del Centre d'Estudis Canetencs, a l'article «Les creus domenequianes de Pedracastell»¹² on parla de les possibles referències de Domènech i Montaner a la Vera Creu de Canet en el seu primer disseny de la creu de Pedracastell, encara que consti –com indica més endavant el mateix Xavier Mas– que el model concret el va treure de la creu pro-cessional de santa Eulàlia, conservada a la Catedral de Barcelona. Diu, referint-se al projecte de la primera creu de Pedracastell:

L'estètica venia a ser la d'una creu de terme monumental vint-i-quatre vegades més gran i reproduïa l'estil gòtic de les antigues creus processionals. A diferència de les dels altres regnes hispànics, que eren d'una gran diversitat, les creus processionals gòtiques de l'antiga Corona d'Aragó eren totes semblants i solien dur la flor de lis als extrems i lòbuls quadrilobulats en els braços. I per això, segurament, també s'assemblava a la creu processional que contenia el lignum crucis o una estella de la Vera Creu que, des del segle XVII, portaven els comparets (vinyaters) de Canet de Mar a les processons com a distintiu propi i que també servia per a comunir el mal temps.

En citació a peu de pàgina¹³, l'autor afegeix una descripció resumida del ritual de comunir que m'ha cridat molt l'atenció pel cenyiment a la memòria històrica concreta del peculiar cas del comunidor de Canet de Mar, atès que fa una referència a la talaia o balcó orientats generalment a N o a NW. A gairebé tots els més de dos-cents comunidors, vius o morts, que tinc localitzats, se'ls pot aplicar la descripció de talaia (orientada als quatre vents), però la de «balcó orientat generalment a N o a NW» només es pot aplicar, com hem vist, al desaparegut comunidor de Canet i a pocs més. Valgui, doncs, com a reconeixement a una característica molt interessant d'aquest comunidor.

Totes les fonts coincideixen que la Vera Creu, finalment, va ser beneïda i destinada a la pública

veneració i a la funció que li era pròpia pel Bisbe de Girona Fr. Alonso de Balmaseda, l'any 1674. Va desaparèixer el 1936 en la destrucció del temple, igual que el comunidor.

[1] Encara que el terme «comunidor» pot adoptar diferents formes i pronúncies en funció del territori, reconegudes o no en els diccionaris normatius, en tota la nota utilitzaré la forma més popularitzada, que conserva la fidelitat semàntica i litúrgica. Excepte aquells casos que les referències històriques m'obliguin a ser fidel al text. A Canet de Mar concretament (i potser per això no hi havia topat mai), tant els textos antics com la memòria històrica que encara perviu es refereixen al comunidor, la majoria de vegades, amb el nom i la pronúncia de «comenidor/comanidor».

[2] Cal suposar que es referia als aiguats del 1937 que van fer molt de mal al poble. Es van endur cases i van negar completament els camps més propers al riu. L'església, en l'illeta al mig del riu, es va salvar amb prou feines de la destrucció després que l'aigua esbotzés el mur septentrional i circulés lliurement pel seu interior pressionant sobre la portalada del mur meridional, que també va cedir. De passada, la ruada es va endur part del cementiri i el comunidor tot sencer.

[3] CEIP Misericòrdia. «El Maresme la nostra comarca / Els nostres campanars». <http://www.xtec.cat/maresme/Campanars/fitxes/canet/15302/15302.htm>

[4] Informació facilitada pel Centre d'Estudis Canetencs, que va estudiar aquell període.

[5] «Canet de Mar. Història i arquitectura – El Patrimoni catalogat», p. 237. 2009. Ed. Ajuntament de Canet de Mar, Centre d'Estudis Canetencs i Edicions Els 2 Pins. Col·lecció Estudis del Patrimoni.

[6] Centre Excursionista de Catalunya, Arxiu Fotogràfic. Identificador: AFCEC_FLOS_X_3416.

[7] CSIC. Col·lecció Milà i Fontanals, arxiu fotogràfic de Tomàs Carreras i Artau, publicades al «Catàleg de materials gràfics de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore» en les pàgines 77 i 94, fitxes 0309 i 0390 respectivament. Les fotografies publicades aquí han estat facilitades directament pel CSIC.

[8] Un altre dels pocs comunidors que va retratar Tomàs Carreras i Artau és el de Corró de Munt (o d'Amunt).

[9] A cura de Lluís Calvo i Calvo. En aquesta publicació es recullen, entre altres, moltes de les fotografies de Tomàs Carreras i Artau, els clixés originals de les quals estan dipositats i custodiats amb gran cura en les dependències del Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC) dintre de la Col·lecció Milà i Fontanals.

[10] Per la data d'arxiu de les fotografies, 19 de juliol de 1920, tant es podria referir a les accions rituals de comunir pròpies de la festa primaveral de la Vera Creu com a alguna de les tempestes pròpies de començament d'estiu.

[11] Mossèn Comerma i Vilanova, Rector de Canet, en un escrit que dedica a la «Santa Pastoral Visita» del Bisbe de Girona el 16 de novembre de 1935: «Fraï Josep de Canet caputxí i guardià del Convent de Mataró, donà a l'església de Canet uns trossets del Lignum Crucis dins una creu de Caravaca, i el Bisbe de Girona Alonso de Balmaseda, en 1674, manà que es posessin a la pública veneració. És la Santa Relíquia que tanta veneració ha tingut a la vila i amb la qual encara avui es va a comunir el mal temps.»

[12] Revista *Domenechiana*, Vol. 5, abril 2015, p. 161, editada per CEDIM (Centre d'Estudis Lluís Domènech i Montaner) de Canet de Mar.

[13] En la mateixa pàgina de l'article citat: *El ritual de comunir o comminar el mal temps consistia en un ritual per exorcitzar les tempestes que amenaçaven amb destruir els conreus. Es feia des d'una talaia o balcó generalment de cara a N o NW des del qual l'oficiant, amb revestiment menor de roquet i estola i a creu alçada, persignava la tempesta comminant al mal temps a desfer-se amb exorcismes, admonicions, advocacions i invocacions i a ensem s'esventaven totes les campanes perquè existia la creença que les ones sonores també desfeien la tempesta.*